

بررسی نقوش و تزئینات کتب مصور دوره سلجوقی

سمیه محمدزاده مقدم

کارشناس ارشد پژوهش هنر
moghaddam@engineer.com

چکیده

هنر مصورسازی در ایران همزمان با سده نهم و دهم و مقارن با قرون پانزدهم و شانزدهم میلادی به اوج خود رسیده است. هنرمندان و نقاشان ایران در آن دوره، تحت حاکمیت دولت سلجوقیان بعنوان یک حکومت و دولت واحد پس از اسلام بودند. از عوامل مکمل بر مصورسازی نسخ قدیمی آن دوره خطاطی، تذهیب، تشعیر، نگارگری و جدول کشی است. مهمترین دلیل شکوفایی مصورسازی این زمان منع صورتسازی در اسلام بود که هنرمندان کتب را محلی مناسب برای تجلی هنر خود دانستن. بیشترین آثار مصور این دوران نقوش تزئینی و نقاشی های بر روی سفالها است که به جهت کمبود آثار مصور مکتوب، بررسی این تصاویر محققان را به نوع تصویرسازی این زمان رهنمون می نماید. در این تحقیق سعی بر آن شده است ضمن معرفی محدود نسخ مصورسازی شده دوران سلجوقی که شامل کتب مذهبی و غیرمذهبی می شود، با بررسی مقایسه ای تزئینات و نقوش بکار گرفته شده در تصاویر این کتابها، به تشابه های محسوس هنر مصورسازی این مکتب اشاره ای نکته ای شود تا از این طریق خواننده دریابد که بیشترین نقوش مورد استفاده در تزئینات کتب مذهبی و غیرمذهبی دوره سلجوقی چه بوده است و این نقوش ملهم از چه عناصری بوده اند.

واژگان کلیدی: کتب مصور سلجوقی، نقوش، تزئینات، تذهیب، اسلیمی.

۱- مقدمه

هنر مصورسازی در دوران سلجوقی رشدی فزاینده و کم نظیر داشته است. «مهمترین دلیل این امر نیز این بوده است که منع صورتسازی در اسلام تا حد زیادی موجب رکود هنر نقاشی در کشورهای اسلامی، خاصه در اوایل اسلام شده است. تاثیر این منع در مراکز مذهبی مثلاً در مساجد به آنصورت آشکار است که تزئین مساجد منحصرأ بوسیله ادامه خطوط و اشکال هندسی و اسلیمی ها و ختائی ها صورت گرفته است و واضح است که هیچگاه در مساجد بصور انسان و حیوان بر نمیخوریم» (وزیری، ۱۳۶۳: ۱۸۵). بهمین دلیل نیز هنرمندان مصورساز حاشیه و اوراق کتب (مذهبی و غیر مذهبی) را محلی مناسب برای تجلی هنر خود قراردادند. بنابراین برای بهتر شناختن نقاشی ها و تزئینات مکاتب اولیه باید به کتب خطی مصور و فنون تزئینی آنها یعنی تذهیبها و تشعیرهای آن دوران مراجعه کرد.

سابقه آرایش نسخه های خطی در ایران به دوران ساسانی می رسد. مانویان نیز در عرصه این هنر پیشرفت چشمگیری داشته اند. با ظهور اسلام به علت اهمیت و منزلت کتاب آسمانی قرآن برای مسلمانان، آثار بسیاری از هنر این دوران را در این کتاب آسمانی در ابعاد و اشکال مختلف می توان یافت. هنرمندان در ابتدا نسخه های قرآن را با طرح های هندسی می آراستند، اما دیری نگذشت که با ترجمه متون علمی و تاریخی در دوران خلفای عباسی، بمنظور درک بیشتر و بهتر مطالب این کتب، هنرمندان ناچار از تصویرسازی موضوعی شدند و بدین روش هنر مصورسازی راه خود را به کتب خطی باز نمود و «کم کم در دوره سلجوقی یعنی اولین دوره مصورسازی کتاب بعد از اسلام، در ایران به جای نقوش خشک هندسی از نقوش پر تفصیل در این آرایش استفاده کردند بدین سان در این دوره نقوش انسانی، حیوانی و گیاهی به کتب مصورسازی راه یافت» (پاکباز، ۱۳۸۵: ۴۰۶).